

Проблеми Славістики

Число 3 (22) 2003

Заснований у квітні 1999 р.

Виходить 4 рази на рік

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Зміст

Літературознавство

<i>БОРСУК НІНА. Розгадка таємниць буття: усвідомлення духовних набутків попередників у творчості берестейських поетів.....</i>	<i>3</i>
<i>ГОРБОЛІС ЛАРИСА. Поняття «Рай» у системі народно-релігійної моралі героїв прози українських письменників кінця ХІХ– початку ХХ ст.....</i>	<i>10</i>
<i>ГРИГОРАШ НАТАЛЯ. Харківська славістична школа і порівняльне вивчення болгарської й української народної творчості та літератури</i>	<i>15</i>
<i>ЗОЗУЛЯ НАТАЛЯ. Літературні паралелі в романі Л. Леонова «Піраміда».....</i>	<i>21</i>
<i>ЗУБОВИЧ ВІКТОР. Портрет у новелах В. Стефаніка.....</i>	<i>26</i>
<i>РОМАНОВ СЕРГІЙ. Людина в історії: художня інтерпретація Ю. Косача та М. Алданова.....</i>	<i>34</i>
<i>МИРОНЮК ВАЛЕНТИНА. Художня деталь як засіб типізації й узагальнення у творчості Марка Черемшину.....</i>	<i>41</i>
<i>ПРИХОДЬКО ОКСАНА. Етноментальні особливості українських дум і російських билин у контексті уроку української літератури.....</i>	<i>46</i>
<i>СТЕПАНОВА ГАННА. Художнє мовлення як засіб реалізації жанрової своєрідності п'єси М. Булгакова «Олександр Пушкін».....</i>	<i>50</i>

<i>СУХОМЛИН ЄВГЕНІЯ. «Ісповедь» Августина Аврелия: особенности жанра.....</i>	<i>55</i>
<i>ТЕРЕБУС ОКСАНА. Перекладацька концепція Дмитра Павличка.....</i>	<i>62</i>
<i>ЧЕЛЕЦЬКА МАР'ЯНА. Загальнослов'янський контекстовий простір іншомовних заголовків Івана Франка.....</i>	<i>70</i>

Мовознавство

<i>ПАНОВА НАДІЯ. Національні уявлення про час у польській фразеології.....</i>	<i>76</i>
<i>ДЕРАВЧУК СВІТЛАНА. Епітет як засіб вираження концепції людини у релігійному тексті: мовний аспект.....</i>	<i>79</i>

Журналістика. Теорія масової комунікації

<i>ФІНКЛЕР ЮРІЙ. Чинник тиску мас-медіа в суспільстві як передумова соціальних перетворень.....</i>	<i>83</i>
---	-----------

Рецензії. Відгуки. Анонсуїї

<i>ВЕРБИЧ ВІКТОР. Кризь вакханалію розпачу і горя: з відстані у сімдесят років.....</i>	<i>87</i>
<i>МАРТИНЮК МИКОЛА. Ненаукові студії, або апологія універсальності.....</i>	<i>88</i>

*Матеріали підготовлено науковими лабораторіями
«Слов'янські літератури: проблеми, пошуки,
перспективи вивчення», «Цілісно-системний аналіз»
та кафедрою «Слов'янської філології».*

**ЕТНОМЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДУМ
І РОСІЙСЬКИХ БИЛИН У КОНТЕКСТІ УРОКУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Мета статті – визначити методи та прийоми вивчення в школі українських дум і російських билин.

Багато народів світу на певному етапі свого історичного розвитку створювали поетичний епос, що був тісно пов'язаний з його історією, з героїчною боротьбою із зовнішніми ворогами за національне визволення. Далека відстань – часова і

© Приходько О., 2003

географічна – відділяють давньогрецьку “Іліаду” й “Одіссею” від карело-фінської “Калевали”, скандинавські саги від німецької “Пісні про Нібелунгів”, французьку “Пісню про Роланда” від індійських “Рамаяни” та “Махабхарати”, киргизького “Манаса”. Але всі вони об’єднуються високим героїчним духом народів, що стали їх авторами.

Створили свій героїчний епос і наші предки. Ще в добу Київської Русі вони мали високорозвинену епічну традицію, і саме на ґрунті цієї традиції виникли українські думи та билини, які збереглися і дійшли до сьогодні лише в російському варіанті.

М. Рильський, відомий не лише як український поет, а й як перекладач, літературознавець і фольклорист, у своїй праці “Героїчний епос українського народу” (1955) зазначав, що “українські думи ... мають незаперечні риси спорідненості з найдавнішими російськими билинами” [8, XVI, 134] і разом з тим вони своєрідні та неповторні.

Билини об’єднуються у два цикли – київський і новгородський – за місцем дії. Найдавніший цикл – київський – героїчний. Саме билини цього циклу і є найбільш близькими українським думам, оскільки місце їх народження, географічні координати, відображення у текстах південного клімату і рельєфу, відтворення елементів побуту, наявність українізмів і багато інших чинників свідчать про те, що ці найдавніші билини змальовують життя саме давньоруського, себто праукраїнського народу. З приводу цього М. Рильський в уже згадуваній праці робить важливе зауваження: “Перекочувавши завдяки історичній долі на далеку північ і зберігши своє життя, знов-таки завдяки історичним умовам, до наших днів, билини досі мають ряд особливостей, зокрема пейзажних, що вказують на місце їх первісного зародження” [8, XVI, 134], тобто на стародавні українські землі.

Про українське походження багатьох билини, які прийнято було безапеляційно зараховувати до надбань виключно героїчного епосу російського народу, свідчать численні українізми, якими рясніють билини, окремі місця з текстів, зокрема, билин київського циклу.

Українські думи почали створюватися дещо пізніше – в епоху найбільшої напруги українського народу в боротьбі за право на життя проти татарсько-турецьких завойовників. Джерела найдавніших історичних дум, що дійшли до нас, слід шукати в XIV-XV ст., коли грабіжницькі набіги кочових орд на Україну були особливо тяжкими.

Відзначаючи різницю в часі виникнення російського билинного епосу та українських дум і різну їхню історичну долю, не можна не визнати в них рис спільності в поетиці, характері, світогляді, притаманних цим творам народного генія.

Тому традиційно ще в радянському літературознавстві українські думи і російські билини часто ідентифікувалися. Писалися численні дослідження порівняльного характеру, які тенденційно вказували лише на їхню подібність на рівні сюжетів, композицій, героїв, художніх особливостей. Український козак, ге-

рой думи, в усьому був подібний на свого “старшого брата”, билинного багатиря. Поза увагою дослідників залишалися глибинні пласти генетично закладеної етноментальності українського і російського народів, що досить яскраво виражалися саме в цих зразках слов'янського героїчного епосу.

Упродовж не одного десятиліття програмами з української і російської літератур передбачалося паралельне вивчення цих видів фольклору двох слов'янських народів, спрямоване, насамперед, на встановлення тісних аналогій українських дум та російських билин, сюжети більшості з яких породжені героїчною визвольною боротьбою з іноземними завойовниками та ворогами Київської Русі, яку за радянського періоду було прийнято вважати “спільною коліскою для трьох народів-братів: російського, українського і білоруського”. Нині до програм з літератури як української [7, 36], так і зарубіжної [6, 16] введено в сьомому класі вивчення українських дум (“Дума про козака Голоту”) і російських билин (“Ілля Муромець та Соловей-розбійник”). Це зумовлює актуальність перегляду інтерпретації цих зразків слов'янського героїчного епосу, спрямованого на глибоке вивчення школярами їх ідейного змісту і художніх особливостей. Тому мета словесника – порівнюючи думи і билини, показати національну своєрідність української думи, її народний колорит, художню та історичну цінність для сучасних і прийдешніх поколінь українців, особливості національного характеру героя-визволителя, відмінного від билинного багатиря.

Проте не слід вдаватися до крайнощів і акцентувати увагу семикласників лише на відмінностях дум і билин, ігноруючи їхню генетичну спорідненість. За допомогою зіставного аналізу текстів думи і билини, насамперед, необхідно зосередити увагу на композиційній подібності творів (заспів, основна – розповідна частина, “славословіє”), їхній поезиці (постійні епітети, паралелізми-порівняння, словесно-сміслові повтори та ін.), подібності рис головних персонажів козака Голоти та Іллі Муромця. Разом з тим одне з завдань словесника – показати яскраво виражений національний український характер козака Голоти, що особливостями ментальності відмінний від російського.

Ще в 1861 р. відомий український історик і фольклорист М. Костомаров у праці “Дві російські народності” [5, 33] здійснив спробу характеристики українського і російського народу, звертаючи увагу на риси, що зумовлюють їхню відмінність. На його думку, початок розходження між обома народностями датується XII ст. Серед рис, що відрізняють російський і український національні характери, М.Костомаров вказує на притаманне росіянам, на відміну від українців, “повне панування загальності (Бог і цар) над особистістю, пов'язану з цим, нетерпимість до чужих вір і зверхне ставлення до чужих народів. Натомість в Україні з давніх-давен звикли чути чужу мову і не цуратися людей з іншими обличчями і звичаями. Тому в Україні панував дух терпимості, а спалахи ненависті до чужих народів мали місце тільки тоді, коли іноземці ображали українські святощі.

Росіяни – це народ “матеріалістичний”, тимчасом як для українців характерною рисою є фантазія, що одухотворює увесь світ. З цим пов'язане й те, що росіяни не люблять природу, на відміну від українців. Так само відмінним є

ставлення до жінки, що зумовлюється переважанням матеріального в душі росіянина та духовного – в українця.

Для українця важливим є “сердечний порив до духовного, незнаного, тасмничого і радісного світу”. В суспільному житті у росіян панує “загальність”, для українців – “особиста свобода” є найважливішою цінністю. Росіяни прагнуть до монархізму. Ідеал українців — добровільний союз (федерація). Ці відмінності, на думку М.Костомарова, відобразились у фольклорі обох народів.

Матеріали праці М.Костомарова цілком сприйнятні для семикласників і можуть бути запропоновані їм у формі невеликого учнівського повідомлення. Прослухана інформація сприятиме глибшому пізнанню природи ментальності двох споріднених слов'янських народів, допоможе школярам самостійно визначити особливості українського і російського національних характерів через мову і вчинки козака Голоти та Іллі Муромця.

З метою інтенсифікації роботи на уроці необхідно розподілити учнів на дві групи, одна з яких буде добирати цитати з тексту думи до характеристики козака Голоти, друга – з тексту билини до характеристики Іллі Муромця. Після зачитування та опрацювання дібраного матеріалу школярам доцільно запропонувати самостійно скласти таблицю такого змісту:

Спільні риси козака Голоти та Іллі Муромця	Відмінне у поведінці та характерах козака Голоти та Іллі Муромця
--	--

Орієнтовна таблиця для вчителя може бути така:

Спільні риси козака Голоти та Іллі Муромця	Відмінне у поведінці та характерах козака Голоти та Іллі Муромця
<ol style="list-style-type: none"> 1. Сміливість 2. Безкорисливість 3. Нешадність до ворогів Вітчизни 4. Наявність “ясненької” зброї та “доброго” коня 5. Невиблагливість в одязі 6. Пристрасть до вина 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вік героїв. 2. <u>Козак Голота</u> – звичайна, реальна людина. <u>Ілля Муромець</u> – казково-фантастичний герой, наділений надприродною фізичною силою. 3. <u>Козак Голота</u> – “толерантний” у виборі слів: називає татарина “на розум не багатий” замість “дурень”. <u>Іллі Муромцю</u> властива лайлива лексика: “волчья сыть”, “травяной мешок”, “собака” (звернення до коня). 4. <u>Козак Голота</u> – цілком вільна, незалежна ні від кого людина. <u>Ілля Муромець</u> – слугує київському князеві Володимирі.

Записи, внесені семикласниками до таблиці, сприятимуть глибокому пізнанню специфіки та особливостей українських дум, їхньої спорідненості з російськими билинами і разом з тим неповторної самобутності, секрет якої у глибинах українського національного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Былины. – М.: Современник, 1986. – 559 с.
2. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993. – 432 с.
3. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – К.: Дніпро, 1993. – 448 с.
4. Костомаров М. І. “Закон божий” (“Книга буття українського народу”). – К.: Либідь, 1991. – 40 с.
5. Костомаров Н. И. Исторические монографии и исследования: В 2-х кн.: – М.: Книга, 1989.
6. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Зарубіжна література. 5–11 класи / За ред. Д. Затонського, К. Шахової, Є. Волощук. – К.: Шкільний світ, 2001. – 80 с.
7. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. Українська література. 5–11 класи / За ред. О. Бандури, Н. Волошиної. – К.: Шкільний світ, 2001. – 160 с.
8. Рильський М. Зібрання творів: У 20 т. – К.: Наук. думка, 1983.